

NYELVI STÁTUSTERVEZÉS

VUKOV RAFFAI ÉVA

1. Alapfogalmak a státustervezésről

A státustervezés a nyelvbe való beavatkozás első lépése. A nyelv vagy nyelvváltozat funkcióit változtatja meg, és ezzel együtt a beszélők jogait, státusát is (Wardhaugh 1985: 312). Ahhoz, hogy státustervezésről beszélhessünk, legalább két nyelvnek vagy nyelvváltozatnak kell működnie az adott társadalomban. Hiszen a státus két azonos entitás egymáshoz mért helyzetét fejezi ki. A kétnyelvű társadalmakban a legritkább esetben rendelkezik minden tekintetben azonos státussal a két egymás mellett élő nyelv. Tehát a státustervezés eleve egyik nyelvnek a másik fölé- vagy melléhelyezéséről szól, ezzel megváltoztatja a két nyelv egymáshoz való korábbi viszonyát.

A nyelvi státustervezés részben nyelvészek dolga, részben jogászoké és hivatalos politikusoké. Kisebbségi helyzetben a nyelvi státustervezési törekvések óhatatlanul politikai jelleget öltenek, és a többségi és kisebbségi politikai tömbök közötti érdekérvényesítési folyamat részeivé válnak. A magyar kisebbségek esetében fontos, hogy ez a politika részükről átfogó nyelvpolitikai stratégiára épüljön (l. Lanstyák – Szabómihály 2002: 134).

Lehet szándékos a státustervezésre vonatkozó döntés, ebben az esetben valóban azért jött létre, hogy egy nyelv helyzetén változtasson, szándéktalan abban az esetben, ha a nyelvet érintő politikai döntés nem a nyelv helyzetének szem előtt tartásával jött létre, a nyelv státusának változása csupán a meghozott politikai döntés velejárója, mellékterméke. Gyakran hoznak döntést egy nyelv bevezetése vagy hivatalossá tétele mellett abból a célból, hogy bizonyos politikai, ill. más nyelven kívüli célok eléréséhez jussanak (Cooper 1999: 99). A státustervezést szolgáló döntések különböző hatással lehetnek egy-egy nyelvre, és ezek beszélőközösségére: magasabb vagy alacsonyabb státusba kerülhet egy-egy nyelv a döntés következményeként.

Egy nyelv hivatalossá tétele, egy másikkal pedig alárendelt helyzetűvé válása az első nyelv beszélői számára hatalmat is jelent, hiszen annak a nyelvnek nő meg a presztízse, majd a beszélőbázisa, amelyik hivatalos. Az addig fennálló kétnyelvűség helyére a hivatalos nyelv javára megbillent domináns kétnyelvűség, majd részben a hivatalos nyelvvel fémjelzett egynyelvűség lesz jellemző. Tehát kimondhatjuk, hogy a nyelvi státustervezésnek feltételei és következményei egyaránt politikai jellegűek.

Magának a státustervezésnek (status planning) a fogalma Heinz Kloss nevéhez fűződik. Szükségesnek látta olyan modell megfogalmazását, amely magára a beavatkozás tárgyára mutat. Akkor beszélünk státustervezésről, amikor a beavatkozás a nyelv társadalmi státusára vonatkozik (Tolcsvai Nagy 1998: 255). Balázs (2001: 15) értelmezi Kloss: A státustervezés a külső nyelvpolitikai döntések területét jelenti, vagyis azokat a helyzeteket, amelyek egy állam vagy közösség hivatalos nyelvét vagy nyelveit kijelölik, meghatározzák e nyelv(ek) viszonyát saját nyelvváltozataikhoz, illetve más nyelvekhez.

(5) Haarman (1998: 69) a nyelvi tervezés három fő szakaszát különbözteti meg: korpusztervezést, a politikai státus tervezését és a nyelvi presztízstervezést. Az utóbbi két szakaszt a korábbi szerzőknél a státustervezés foglalta magába. Haarmannál a politikai státus tervezésének két szakasza különböztethető meg:

- (1) a nyelv alapvető politikai funkciókkal való felruházása;
- (2) politikai funkcióinak kiterjesztése.

A presztízstervezés szakaszai:

- (1) a tervezési tevékenység presztízisének megteremtése a tervezők és kivitelezők számára;
- (2) a kivitelezők és tervezők presztízse a nyelv használói számára.

Lanstyák (Lanstyák–Szabómihály 2002) meglátása szerint nyelvpolitikán a különféle helyi nyelveknek vagy világnyelveknek egy-egy régióban, országban vagy akár több állam területén való használatának szabályozására irányuló konkrét politikai törekvéseket, az ezek mögött meghúzódó politikai koncepciókat, végül pedig magának a politikatudománynak az e kérdésekkel foglalkozó ágát értjük. A konkrét nyelvpolitikai törekvések rendszerint az érintett nyelv(ek) státusának meghatározására, ill. megváltoztatására irányulnak, s – az őshonos nyelvek esetében – szoros kapcsolatban állnak az e nyelveket beszélő lakossági csoportok irányába folytatott általános politikával.

2. Státustervezés Vajdaságban

Míg a szakirodalomban általában állami szintű státustervezésről olvashatunk, bizonyos esetekben beszélhetünk egy-egy nyelv regionális alapokon nyugvó státusának kialakításáról.

A kisebbségi nyelvi státus politikai meghatározottságú, s mindenképpen korlátozott használati körű, emellett a területi nyelvjárási sajátosságokon kívül a többségi nyelv hatása is jellemzi (Nádor 2002: 30).

Nádor Orsolya áttekinti a magyar nyelv státusának alakulását az évszázadok folyamán. A magyar nyelv státusváltozását jellemzi, hogy hol államnyelvként jelent meg más kisebbségi nyelvekkel szemben, hol pedig maga került kisebb-

ségi sorba, vernakuláris nyelvvé a latin és a német nyelvvel, majd a szlovákkal, szerbhorvással, illetve szerbvel, románnal, ukránnal stb. szemben. A státustervezés elsősorban a közigazgatás nyelve mellett az oktatás nyelvére terjed ki. Az anyanyelvoktatás pedig az oktatott nyelv státusát tekintve lehet többségi anyanyelvoktatás, illetve kisebbségi területi változat. A magyar nyelv az oktatásban Magyarország határain túl megjelenhet kisebbségi anyanyelvként, környezetnyelvként és idegen nyelvként. A magyar, mint kisebbségi nyelv oktatása az anyanyelv-tanítás része, amely az anyanemzetétől eltérő körülmények között, hátrányos helyzetben valósul meg. A nyelvhasználati köre ebben az esetben korlátozott, az államnyelvvel (a többség nyelvével) nem egyenrangú, ezért a mindennapi életben, az oktatásban és a törvénykezésben többnyire csak szűkre szabott keretek között érvényesülhet. A résztvevők köre magyar identitású, ún. őshonos kisebbség, amely a történelmi változások miatt vált többségiből kisebbségivé (Nádas 2002: 126).

Szerbiában 1990-ben új alkotmányt hoztak, amely a korábbi kisebbségi nyelvhasználati (és egyéb) jogok szűkítését is célul tűzte ki.

A magyar nyelvet érintő státustervezési tevékenységek ma már nem jelentenek problémaként, ezek a nyelvújítás idejében lezajlottak. 1844-ben hivatalos nyelv lett a magyar, s leíró nyelvtanban rögzítették. Magyarországon a magyar nyelvvel kapcsolatos státustervezési problémák a kereskedelemben, szolgáltatóiparban stb. megjelenő szövegek nyelvezetét, illetve nyelvét érintik. A nyelvezeti problémák a nyilvánosságnak szánt szövegek (használati utasítás, nyitva tartással kapcsolatos tudnivalók, termékleírás stb.) helyesírásának, nyelvhelyességének pontatlanságát érintik, míg magával a nyelvvel kapcsolatos gond az lehet, ha a szöveg nem is szerepel magyarul, csak más idegen nyelven. Státustervezési lépés a fenti észrevételeknek és a velük kapcsolatos elvárásoknak rendeletben való megjelenítése.

Ezzel szemben a Magyarországon kívüli magyar nyelvközösségeknek megoldatlan státustervezési problémáik vannak. Hiszen nyelvközösségként érdekeik úgy kívánnák, hogy minél szélesebb körben használhassák a magyar nyelvet, ezt azonban csak politikai döntések tehetik lehetővé. A politikai döntéseket azonban az anyaország, Magyarország külpolitikai tevékenysége is befolyásolhatja, részben külpolitikai helyzetét látva vetve a szomszédos országok magyar kisebbségének nyelvi jogaiért eredményesen harcolhat, másrészt hozzájárulhat a magyar nyelv presztízsének fokozásához, s ezáltal a szomszédos országokban is nagyobb megbecsülésnek örvend majd a magyar kisebbségek anyanyelve. Szépe György (2001: 40) a következőképpen látja a kisebbségben élő nyelvközösségek nyelvi igényeit: Egy olyan nyelv beszélői, amelyet több országban használnak, nemzetközi vagy nemzetek feletti csoportokba szerveződhetnek, hogy megőrizték nyelvközösségük egységét. Az ilyesfajta nyelvközösséget az állam és hivatalai általában gyanakvással szemlélik, kivéve azt az országot, ahol ők

alkotják a többséget. Az ilyen tevékenységet a nyelvek (anyanyelvek) területén való nemzetközi együttműködés legitim formájaként kellene elismerni – a nemzetközi egyházi rendszerekhez hasonló módon.

A kisebbségi magyar nyelvű közösség kialakíthat olyan intézményeket, ahol helye van a magyar nyelven való intézményes megszólalásnak (Tolcsvai Nagy 1996: 241). Vagy más olyan színterek létrehozása hozhat eredményt, ahol presztízse van a magyar nyelven való megszólalásnak. Példa erre a különböző szavalóversenyek, próza- és mesemondó versenyek megszervezése, valamint irodalmi vetélkedők és egyéb szaktantárgyak versenyének megszervezése magyar nyelven. Másfelől a magyar nyelvű elektronikus médiában presztízstértékű lehet a politikusok, vezető beosztású tisztségviselők, művészek és más közéleti személyiségek megfelelő színvonalú magyar nyelvű megszólalása.

A magyar nyelvű közösség azzal is erősítheti a magyar nyelv státusát, ha vonzóvá teszi a magyarok számára a magyarként való fennmaradást. A magyar szülők vonzódnak, perspektívnek találják gyermekük számára a magyar nyelvű iskoláztatást, maguk számára a különböző magyar nyelven megszervezett művelődési rendezvények és művelődési intézmények látogatását (a magyar nyelvű színház, könyvtári osztály is csak a látogatók megfelelő támogatásával maradhat fenn hosszú távon).

A státustervezésnek része az a szervezési munka, aminek eredményeképpen lehetőség nyílik az adott nyelven, esetünkben magyar nyelven tanulni az iskolában. A nyelvvesztés, az anyanyelvi dominanciájú kétnyelvűség átfordulása a második nyelv dominanciájával jellemezhető domináns kétnyelvűséggé (l. Haugen modelljét, Kiss 2002: 200), főként két jelenséggel magyarázható. Mindez természetes folyamatként a vegyes házasságokkal következhet be, kevésbé természetes folyamatként abban az esetben, ha valamilyen megfontolásból a magyar szülők gyermeküket nem anyanyelvi tagozatba, hanem többségi nyelvű tagozatba íratják. Ezekben az esetekben a hozzáadó kétnyelvűség felcserélő kétnyelvű helyzetté válik. Mindenképpen leszögezhetjük, hogy a tanítási nyelv megválasztása kulcsfontosságú az anyanyelv megőrzése tekintetében.

A nyelvtervezési intézkedéseknek is főként akkor van értelmük, ha a nyelv használatának behatárolható tere van. A legfőbb nyelvhasználati színterek: az iskola, a nyomtatott és az elektronikus sajtó, a művelődési intézmények. Mindezek megléte híján a nyelvtervezés igencsak elenyésző eredményekre számíthat.

A kisebbségi nyelven való oktatás fenntartása mellett számos lélektanilag is megalapozott érv szól. Göncz (1995: 66–70) Skutnabb-Kangas többnyelvű közösségekre kidolgozott oktatási modelljét elemezve hangsúlyozza, hogy a kisebbségi tanulók esetében a kisiskoláskortól való többségi nyelven való tanulás negatív hatást fejt ki beszéd-, értelmi és szocio-kulturális fejlődésükben. Ugyanakkor a többségi tanulóknál a második, illetve a kisebbség nyelvén való tanulás nem okoz káros hatást, sőt magas szintű kétnyelvűséget eredményez. Ez utóbbi vizsgálati eredmény értelmezésénél szem előtt kell tartanunk, hogy

A kodifikálás műveletével szorosan összefügg az a felismerés, hogy a határon kívüli magyar nyelvközösségek alkalmazkodva élethelyük társadalmi-szervezeti formájához, létrehozták azokat a specifikus, csak az adott nyelvközösségre jellemző kifejezéseket, amelyek ugyan magyar nyelven születtek meg, a magyarországi magyarból, vagy ha úgy tetszik, a standard magyarból hiányoznak. Tehát a Magyarországon kívüli magyar nyelvközösségek számára kulcsfontosságú ezeknek a speciális, csak rájuk jellemző, számukra megkerülhetetlen nyelvi elemeknek a standarddal azonos szintűvé emelése. Lanstyák (2002: 153) felhívja a figyelmet a kodifikálás elmulasztásának súlyos következményeire: Kodifikálás hiányában a magyarországi standardtól való eltérések válogatás nélkül hibának minősülnek, ezáltal pedig az utódállamok magyar nyelve megbélyegződik. Mivel ezt a nyelvet a többség részéről is éri megbélyegzés, a beszélők így kettős nyomás, teher alá kerülnek, s ez alól valójában az államnyelv sajátjuknak való elfogadása felé menekülhetnek. [...] A kodifikálás egyértelművé teszi azt, mi az, ami a kontaktusváltozatok közül nem része a standardillető állami változatának, s lehetőséget teremt a nyelvművelő jellegű beavatkozásokra. Annak megállapítása, hogy melyek azok a nyelvi elemek, amelyek a beszélőközösség standardnormájával összhangban kiemelendők, s melyek azok, amelyek a kontaktusváltozatok, korpusztervezési tevékenység.

Cooper (1999: 98) felhívja a figyelmet arra, hogy mennyire összefonódó tevékenység a korpusztervezés és a státustervezés, elkülönülésük inkább elméleti alapú, a gyakorlatban együttesen jelennek meg. Egy nyelvet hivatalos nyelvvé vagy az oktatás nyelvévé tenni státustervezés, annak eldöntése és kidolgozása, hogy ennek a nyelvnek mik legyenek a paraméterei, azaz milyen helyesírási szabályok vonatkozzanak rá, mondatszerkesztésében milyen szabályokat kövessen, mely szavak tartozzanak a szókincsébe, már korpusztervezési tevékenység.

Vajdaságban a státustervezés tevékenységéhez tartoznak azok a döntések és a döntéseket megelőző állásfoglalások, kidolgozások, amelyek lehetővé tették:

- a magyar nyelvnek, mint az oktatás kizárólagos nyelvének jelenlétét a magyar tagozatos osztályokban;
- magyar tagozatos osztályok minél nagyobb számban való működését;
- az anyanyelvápolás választható tantárgyként való bevezetését az iskolákban;
- a magyar nyelvű ügyfélszolgálatot az önkormányzat hivatalaiban, azokban a községekben, ahol nagy számban élnek magyarok;
- magyar nyelvű utca- és településtáblák elhelyezését az adott községek körzetében;
- hivatalos dokumentáció magyar nyelven (is) való vezetését (pl.: osztálynapló, hivatali nyomtatványok stb.).

Mindezeket a jogokat Az emberi és kisebbségi jogokról, valamint polgári szabadságokról szóló alapokmány biztosítja, amely Szerbia és Montenegró Hivatalos Lapja 1/2003. számában jelent meg.

A státustervezési lépések keretét adják a nyelvhasználat terének, amely tartalommal a korpusztervezési lépések segítségével tölthető meg.

Státustervezési feladat kiválasztani az oktatás nyelvét, ez a feladat azonban csak a megfelelő politikai eszközök igénybevételével valósítható meg. Tehát magyar nyelven csakis ott folyhat oktatás, ahol azt az alkotmánnyal összhangban levő rendeletek előíranyozzák. Más kérdés azonban az, hogy milyen magyar nyelven legyen a magyar nyelvű oktatás. Erről már egy kisebb közösség dönthet, adott esetben egy tankönyv szerzői és kiadói, tanári szakbizottság, vagy maga a tanár. Ankerl Géza (1993: 906) így fogalmazta meg a státustervezés célját: A cél az, hogy az utódállamok magyarjai többségének biztosítva legyen, hogy életük java részét anyanyelvükön élhessék meg – munkában, közéletben, szórakozásban – anélkül, hogy életpályájuk megcsönkulna, előmenetelük csorbát szenvedne; s hogy ugyanez leszármazottaiknak is biztosíttassék, magyar nyelvű oktatással az óvodától a doktorátusig. Az Ankerl által megfogalmazott célokból kiindulva szinte ki is rajzolódik előttünk a kisebbségben élőknek nyelvükből adódó hátrányaik, s megállapíthatjuk, hogy néhány dolog, amelyekről a szerző azt reméli, hogy megvalósulnak – például a doktorátus magyar nyelvű tanulás révén való megszerzése – reménytelennek tűnik, de egy-két eset kivételével talán irreálisnak is. Természetes, hogy annak az értelmiséginek, aki olyan országban él, ahol a többségi vagy az államnyelv nem egyezik meg anyanyelvével, el kell sajátítania a többségi nyelvet, s ez számára külön terhet jelent. Ha azonban a kisebbség létszáma indokolja, síkra kell szállni az oktatás minél magasabb szintjén megvalósuló kisebbségi nyelvű oktatásért. A másik dolog, amiért harcolni kell, az a szemléletváltás. Tudatosítani kell a többségi nemzet tagjaival azt a tényt, hogy igenis egy második nyelv elsajátítása bizonyos áldozatokkal és teherviseléssel jár a kisebbség részéről, és ezért (az esetleg hibás beszédért) nem megrovás, hanem elismerés jár. Másrészt a többségi nemzet tagjait is motiválni kellene arra, hogy sajátítsa el a környezetében élő kisebbség nyelvét, és ily módon egyenrangú kommunikációs félként lépjen fel vele.

IRODALOMJEGYZÉK

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Cooper, Robert L. 1999. Nyelvtervezés és társadalmi változás. A nyelvtervezés 12 + definíciója. In: Szépe György – Derényi András szerk. 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest: Corvina. 94–111.
- Fishman, Joshua 1998. Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 119–143.

- Göncz Lajos 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona szerk. 1995. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 65–81.
- Haarman, Harald 1998. Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani keret. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 67–87.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 127–141.
- Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest: BIP.
- Szépe György 2001. Nyelvpolitika a 21. században. *Iskolakultúra* 5. 38–47.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. *Magyar Nyelvőr* 237–49.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.

Planiranje statusa jezika

EVA VUKOV RAFAI

Među dvama postupcima koji određuju planiranje jezika, planiranje statusa u izvrsnom smislu treba da bude predhodnica drugog procesa (planiranje korpusa). Način planiranja statusa je pod uticajem političkih činilaca, obzirom da je i sama delatnost zavisna od političkih odluka. Studija razmatra razmišljanja o planiranju statusa sa osvrtom na procese jezičke politike koja dotiče status jezika vojvodanskih Madara.

Linguistic status planning

ÉVA VUKOV RAFFAI

Status planning, as one of the two basic processes of language planning, should in a certain respect precede the other process, corpus planning. The manner of status planning is significantly affected by political factors, as planning itself is dependent on political decisions. The article provides an overview of different opinions about status planning and discusses the political processes that affect the status of Hungarian in Vojvodina.